

УДК 316.2

Л. А. ЛЯПІНА

ТОЛЕРАНТНІСТЬ У МІЖКУЛЬТУРНІЙ ВЗАЄМОДІЇ: СОЦІОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ М. УОЦЕРА

У статті проаналізовано концепцію толерантності в міжкультурній взаємодії американського соціального теоретика Майкла Уолцера. Визначено соціальну роль толерантності, яка полягає в забезпеченні можливості існування відмінностей у культурних картинах світу, і, відповідно, окреслено п'ять основних типів толерантного ставлення до цих відмінностей. Обґрунтовано актуальність концептуалізації М. Уолцера для подальшого розгортання сучасних соціокультурних демократичних процесів.

Ключові слова: толерантність, терпимість, культурні відмінності, культурний плюралізм, культурні асоціації, міжкультурна взаємодія.

Нинішній сплеск етнічної самосвідомості, прагнення до відокремлення, виокремлення в особливу етнічну спільність постають передумовами культурного (чи етнічного) націоналізму. Крім того, сьогодні намітилися тенденції, які ставлять під сумнів існування національних держав. Перша полягає в тому, що на основі інформаційної революції сформувався та існує глобальний мережевий ринок, багато суспільств стали глобалізованими або такими, що глобалізуються, активізуються міжнаціональні соціальні рухи, набули поширення телекомунікації та інтернаціональна освіта. Відтак, глобалізація повинна привести до консолідації світу, тоді ідея культурних відмінностей, ідея множинності культур відступить перед усевітнім взаємозв'язком, але за умови, якщо не візьме гору друга тенденція, своєрідний «зворотний бік» першої, – сегментація (етнізація соціальних відносин на всіх рівнях) і, як наслідок, розпад суспільства на етнічні сегменти, що конкурують між собою зі своєю культурою, що, у свою чергу, є показником суспільної дезінтеграції й може стати передумовою деградації та хаотизації суспільств. У світлі зазначених факторів пошук способів гармонізації відносин між різними етнокультурними групами, стійких ціннісних орієнтацій в умовах плюралізму культур, з одного боку, та дезінтеграційних тенденцій – з іншого, для сучасних націй-держав є особливо актуальним.

Проблема толерантності та компромісу в міжкультурній взаємодії є також актуальною й для сучасного українського суспільства, адже Україна є поліетнічною країною, що уособлює традиції багатьох культур. У сучасній дійсності в умовах глобалізації справжня проблема набуває нового обертону. Отже, соціофілософська рефлексія феномену толерантності актуалізується необхідністю пошуку нових моделей міжкультурної взаємодії, які відповідають імперативам і викликам сучасності.

У цьому контексті становить інтерес концепція міжкультурної толерантності, автором якої є відомий американський учений, соціальний теоретик Майкл Уолцер. Теоретичний аналіз цієї концепції в контексті пошуку оптимального варіанта вирішення проблем багатокультурності на сучасному етапі, зокрема для українського суспільства, є *метою статті*.

Однією з головних тем досліджень М. Уолцера є толерантність у міжкультурній взаємодії як характеристика сучасних та історичних суспільств [4, с. 147]. «Предметом мого дослідження, – зазначає вчений, – є терпимість або, краще сказати, те, що робить терпимість можливою, – тобто мирне співіснування груп людей з різною історією, культурою і само-свідомістю» [1, с. 16]. Ця проблема найбільш повно представлена дослідником у його праці «Про терпимість. Лекції з етики, політики та економіки», виданій у США у 1997 р. [5] та перекладеній у 2000 р. російською [1] й у 2003 р. – українською мовами [6]. Як зауважують критики, книга М. Уолцера присвячена розгляду культурних відмінностей, точніше розгляду «культурних етнорелігійних відмінностей в аспекті “мирного співіснування” їх носіїв, тобто, за логікою автора, – у світлі проблематики терпимості» [7].

Ідея толерантності (або терпимості) постає у вченні М. Уолцера універсальним етико-соціополітичним ідеалом. На думку дослідника, терпимість часто недооцінюють, її вважають найменшим з того, що ми можемо зробити для оточення. Проте, насправді терпимість і як теорія, і як практика, що може набувати різних форм, це величезне досягнення, достатньо унікальне в історії людства [1, с. 13]. Її соціальна роль полягає в захисті самого життя, адже «переслідування часто призводить до смерті», крім того, вона забезпечує суспільне життя, тобто життя тих різноманітних спільнот, у яких ми усі живемо. Терпимість робить можливим існування відмінностей, а відмінності, у свою чергу, зумовлюють необхідність терпимості [1, с. 14]. Смісл цього поняття полягає в тому, що люди змушені терпіти те, чого не бажають. Проте той прояв, у якому терпимість присутня в сучасному суспільстві з його універсалістськими установками, має скоріше вирівнювальний ефект.

Культивування автономії та прав індивідів ставить питання про реалізацію прав спільнот. Тому, на думку М. Уолцера, культурний плюралізм повинен стати невід’ємною характеристикою сучасного західного суспільства. Уся структура суспільства вимагає не лише «захисту» відмінностей, а й збереження та відтворення групової ідентичності, витканої з елементів культурного порядку. Тому соціальний теоретик хоче знайти компроміс між автономією індивідів, з одного боку, та заохоченням групових зв’язків – з іншого. При цьому пропорція повинна зберігатися настільки, наскільки надає змогу зберігати стабільність у суспільстві. «...Ми живемо в умовах специфічно сучасного і постмодерністського конфлікту множинності груп

та індивідів. І у цьому конфлікті у нас немає іншого вибору, окрім як стверджувати цінності обох боків», – зауважує дослідник [1, с. 118].

Оскільки для сучасних суспільств характерне культурне різноманіття, де існують спільноти, які мають різні вірування, цінності, звичаї [4, с. 147], тобто мають культурно-релігійні відмінності та відмінності в стилі життя [1, с. 24], М. Уолцер пропонує п'ять можливих типів толерантного ставлення до цих відмінностей. При цьому доцільно зауважити, що типологія толерантності американського вченого покликана показати всю багатоманітність тих взаємодій між людьми, групами, спільнотами, які можуть розумітися як толерантні. Фактично, розгляд цих видів вводить аналіз тієї характеристики толерантності, згідно з якою терпимість до відмінностей є різною: як моральний вибір, як психологічна властивість, як передумова, що звільняє людину від влади та примусу [8, с. 256].

Так, для першого типу толерантності, на думку дослідника, характерне відсторонено-смирнене ставлення до відмінностей в ім'я збереження миру. Цей тип властивий здебільшого суспільствам XVI–XVII ст. та пов'язаний із встановленням конфесійної терпимості після довготривалого гоніння прибічників одних релігій іншими. Терпимість у цьому випадку обґрунтована тим, що відмінності в поглядах, які не стосуються питань істини та основних моральних, правових, політичних норм, не перешкоджають нормальному функціонуванню суспільства.

Другий тип толерантності – це позиція пасивності, розслабленості, милостивої байдужості до відмінностей: «нехай розквітають усі квіти» [1, с. 25]. Толерантність тут постає як повага до іншої людини, яку неможливо зрозуміти і з якою майже неможливо взаємодіяти, тому що спільноті не перетинаються, співіснуючи в різних культурних світах з різними цінностями.

Третій тип терпимого ставлення до відмінностей М. Уолцер визначає як своєрідний моральний стоїцизм, тобто принципову згоду з тим, що й інші мають права, навіть якщо спосіб користування цими правами викликає відразу. Можна назвати таке терпиме ставлення до інших спільнотей та груп поблажливістю до слабкості інших разом з певною часткою презирства до них, оскільки людям властиво вважати цінності своєї культури кращими за всі можливі.

Четвертий тип представлений дослідником як відкритість щодо інших, повага, бажання дослухатися та вчитися.

І, нарешті, п'ятий тип толерантності – це захопливе прийняття відмінностей, пов'язане або з естетичним схваленням, коли відмінності сприймають як культурне різноманіття, або з функціональним, коли відмінності постають як невід'ємна умова розквіту людства, що надає будь-кому всеосяжну свободу вибору [1, с. 25–27; 8, с. 256].

Кожен з вищевказаних типів толерантності (хоча сама ідея толерантності є ліберальною по суті) має місце у своєму історичному, націона-

льному та культурному контекстах. Відповідно, М. Уолцер виділяє й «п'ять моделей толерантних суспільств», а саме: багатонаціональні імперії, міжнародну спільноту, консоціативний устрій, національні держави та іммігрантські суспільства. До цього переліку дослідник окремо додає складні, змішані випадки – такі країни, як Франція, Канада та Ізраїль. Проте вчений відмовляється від «дурного утопізму» пошуку «найдосконалішого» в сенсі терпимості режиму. «Навіть найкраще з політичних утворень, – визнає М. Уолцер, – є таким відповідно до історії та культури того народу, життя якого воно хоче облаштувати» [1, с. 38].

Толерантність ідеологічна етично, тому вона претендує на роль універсального соціально організуючого принципу, тобто режиму. Але «режим терпимості» можна зрозуміти як щось більш визначене, ніж режим, відмічений терпимістю. До останніх М. Уолцер зараховує, крім суспільств сучасного типу, також багатонаціональні імперії, де атмосфера етнорелігійної терпимості можлива завдяки особливому змісту імператорської влади, що споруджує її над культурними відмінностями включених спільнот. Імперії терпимі, але не тому, що прихильні до принципів терпимості. Толерантність ліберальних національних держав та емігрантських суспільств, навпаки, передбачає й включає в себе прийняття ідеології терпимості. Саме ідеологія терпимості гарантує тут соціальну практику терпимості, й у взаємозв'язку одного з іншим толерантність досягає своєї повноти як режим, який у деяких ситуаціях, безумовно, відзначений терпимістю, а в деяких – ні.

М. Уолцер не обминає проблеми напруження, що виникає між чеснотою терпимості та ідеологією або режимом терпимості. Він визнає, що режим толерантності – у тому вигляді, як він реалізований у ліберальних національних державах та емігрантських суспільствах, – має яскраво виражений зрівнювальний ефект. І, отже, толерантність не містить у собі внутрішньої суперечності. Викликаний необхідністю «охороняти відмінності», толерантний режим сучасних суспільств усуває їх. Поширення духу терпимості через систему освіти, через поширення символів у масовій культурі настільки ж необхідно для відтворення толерантного режиму, наскільки згубно для відтворення культурної своєрідності спільнот. Насамперед і переважно тих спільнот, які за своєю історією, своєю внутрішньою логікою не є ліберальними. Тобто в дослідника ліберальна толерантність має обмежений характер: суспільство є терпимим тільки до тих об'єднань та асоціацій, які не створюють труднощів для суспільства і, як зауважує німецький соціолог Ю. Габермас, не «проявляють у безоглядно модернізованих суспільствах весь свій деструктивний потенціал» [9, с. 120].

М. Уолцер вважає, що абстрактна толерантність, реалізована на рівні індивідів, часто перетворюється на інтолерантність на рівні спільнот, які він розглядає як реально функціонуючі життєві єдності. Таку інтолерантність іноді називають «етноцидом» [8]. Схильність до «етноциду» існує в суспільстві у вигляді нетерпимого ставлення до іншого, до чужих, до інди-

відів, які з якихось причин не відповідають тому, як вони повинні виглядати, поводитися тощо. Втім, для найбільш широкого кола культурних, етно-релігійних спільнот толерантний режим постає витонченою формою нейтралізуючої асиміляції. Так чи інакше, за переконанням М. Уолцера, у ліберальних національних державах та емігрантських суспільствах дію культурних відмінностей включено лише до сфери приватного життя. Звичай, віра, національність – приватна справа громадянина. Толерантність, за словами теоретика, «забезпечує саме життя і ставить культурні відмінності нижче від того порога значущості, за яким можливе функціонування живих, ефективно відокремлених та ефективно консолідованих груп» [1, с. 58].

Ідентичність співгромадян виявляється в необхідності складати своє Я з крихітних залишків колишніх культур і релігій [1, с. 104]. Людей, які поривають зі своєю культурою й намагаються скласти себе з уламків своїх культур, М. Уолцер називає «волоцюгами». Для них, на його думку, залишиться назавжди незнайомий досвід цілісного себе, досвід життя в культурі. Індивіди, які втратили свою колишню групову ідентичність, не знаходять ні загальної, ні якоїсь нової групової ідентичності. Така ситуація, яка характеризується появою великої кількості людей з невизначеною ідентичністю, фрагментованістю та безліччю власних ідентичностей, і, відповідно, високим рівнем мультикультурності, спостерігається, за твердженням М. Уолцера, у сучасних суспільствах.

Дослідник розглядає цю ситуацію в межах постсучасного проекту толерантності й не приховує своєї неприязні до постмодерністського бродяжництва, він пов'язує з ним перспективу збіднення індивідів і звуження сфери культурного життя. На думку теоретика, умови для терпимості, громадянського миру та спільного життя забезпечується не індивідуалізмом, а участю в групах, спілках та асоціаціях, адже саме в групах індивіди стають здатними бути одночасно і сильними, і підтримувати зв'язки з оточенням. Але напругу, що існує між тими, хто шукає свободи й визнання, або тими, хто їх отримав, і консолідованими групами, вважає дослідник визначальною й до того ж сильною рисою

Отже, уся структура сучасного суспільства вимагає збереження групових відмінностей культурного порядку. У цьому висновку – сенс і причина того поміркованого плюралізму, який проповідує М. Уолцер. Він намагається шукати компроміс, захочувати емансипацію індивідів, посилення й консолідацію групових зв'язків (у розумних межах) у контексті глобальної стабільності. Прагнучи уникнути повної фрагментації «розколотих Я епохи постмодернізму» і, разом з тим, побоюючись надмірних домагань політичного і культурного співтовариства, М. Уолцер запитує: «Чи не краще в такому випадку увічнити нинішній стан суспільства... як життя з проблемами першого покоління некорінних громадян?» [1, с. 108]. У будь-якому разі у вченого терпимість, що нейтралізує відмінності, є по-

двійною. Люди, незалежно від їх расової, етнічної та релігійної належності, користуються правами як індивіди, але індивіди об'єднуються у групи, і кожна група, особливо та, яка належить до меншості, має «право голосу на власне місце і на проведення власної політики» [1, с. 113].

Висновки. Таким чином, завершуючи короткий аналіз концепції толерантності М. Уолцера, зробимо такі висновки.

По-перше, основною проблемою сучасної демократії М. Уолцер вважає дисонанс відносин «плюралізм груп – плюралізм особистостей». Учений доводить, що взаємопосилена індивідуальності та спільноти, які слугують спільним інтересам, потребує дієвої політичної підтримки, зокрема, підтримки толерантності як ідеології, що є програмою боротьби за збільшення соціальної та економічної рівності. Однак без об'єднання захисту груп і наступу на класові відмінності жоден толерантний режим у межах модерного й постмодерного іммігрантського, плюралістичного суспільства довго існувати не зможе. Якщо держава гарантує свободу особистості, то суспільство народжує індивідів, що демонструють велику силу та впевненість у собі. Вони здатні нести відповідальність за себе та інших, а також координувати свої приватні інтереси з інтересами суспільства. Проте ніякий толерантний режим не може триматися на плечах «сильних особистостей», оскільки вони є продуктами колективного життя й не здатні відтворити ті зв'язки, які визначили їх силу.

По-друге, соціальний теоретик відкидає думку про те, що саме різноманітність культурних асоціацій становить найбільшу загрозу для сучасного суспільства, підриваючи тим самим його монолітність і стабільність. Він бачить головну загрозу саме в слабкості цих асоціацій, проголошуючи необхідність зробити їх більш сильними та згуртованими, а також наділити їх більш широкою відповідальністю. Не можна сказати, щоб М. Уолцер не розумів труднощів реалізації ідеї толерантності, але, незважаючи на безліч очевидних прикладів невідповідності соціальної ідеї політичним реаліям, ученим рухає віра в можливу перебудову світу, виходячи з принципів толерантності до культурного різноманіття.

І, останнє, головна заслуга М. Уолцера в дослідженні проблеми міжкультурної толерантності полягає в тому, що він зробив низку важливих кроків на шляху обґрунтування необхідності формування принципів терпимості для мирного співіснування спільнот та країн. Разом з тим сучасний світ усе ще далекий від поняття толерантності. Усі міркування про толерантність стають безглуздими в разі збереження «логіки панування» однієї країни або однієї культури над іншою. Майбутнє глобального світу неможливе без мирного співіснування, тому терпимість і толерантність, мабуть, залишаться основними принципами полікультурного та етноконфесійного співжиття в сучасному світі. Терпимість і толерантність повинні стати новою політичною стратегією й для України. Це сприятиме подальшій демократизації суспільства та входженню України до світової спільноти.

Список використаної літератури

1. Уолцер М. О терпимости / пер. с англ. яз. И. Мюрнберг. Москва: Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 2000. 160 с.
2. Уолцер М. Современная западная философия. Энциклопедический словарь / под ред. О. Хеффе, В. С. Малахова, В. П. Филатова, при участии Т. А. Дмитриева. Ин-т философии. Москва: Культурная революция, 2009. 392 с.
3. Арчад Д. Упование на лучшее? Уолцер М. Современная западная философия. Энциклопедический словарь / под ред. О. Хеффе, В. С. Малахова, В. П. Филатова, при участии Т. А. Дмитриева. Ин-т философии. Москва: Культурная революция, 2009. С. 153–157.
4. Эпплайя Энтони К. Мультикультуралистское недопонимание. Уолцер М. Современная западная философия. Энциклопедический словарь / под ред. О. Хеффе, В. С. Малахова, В. П. Филатова, при участии Т. А. Дмитриева. Ин-т философии. Москва: Культурная революция, 2009. С. 133–159.
5. Walzer Michael. On Toleration. Lectures on ethics, politics and economy. Yale University Press, 1997. 160 с.
6. Уолцер М. Про толерантність / пер. з англ. М. Лупішко. Харків: РА-Каравела, 2003. 148 с.
7. Ремизов М. Апории терпимости. URL: <http://lib.rin.ru/doc/i/104618p.html> (дата обращения: 16.12.2018).
8. Волкова Т. П. Классические философские концепции мультикультурализма и толерантности. *Вестник МГТУ*. 2016. Т. 14. № 2. С. 254–259.
9. Хабермас Ю. Будущее человеческой природы / пер. с нем. Москва: Весь Мир, 2002. 144 с.

Стаття надійшла до редакції 24.01.2019.

Ляпина Л. А. Толерантность в межкультурном взаимодействии: социологическая концепция М. Уолцера

В статье анализируется концепция толерантности в межкультурном взаимодействии американского социального теоретика Майкла Уолцера. Определяется социальная роль толерантности, которая заключается в обеспечении возможности существования различий в культурных картинах мира, и, соответственно, характеризуются пять основных типов толерантного отношения к этим различиям. Обосновывается актуальность концептуализации М. Уолцера для дальнейшего развертывания современных социокультурных демократических процессов.

Ключевые слова: толерантность, терпимость, культурные различия, культурный плюрализм, культурные ассоциации, межкультурное взаимодействие.

Lyapina L. The Concept of Tolerance in the Intercultural Interaction of American Social Theorist Michael Walzer

The introduction substantiates the relevance of the topic. Today, in a global world, faced with fundamentally new cultural challenges, contradictions and uncertainty grow. The center of scientific and social attention is increasingly confronted with issues of adaptation, acculturation, integration – on the one hand, and differentiation, ethnocultural stratification, inter-ethnic tension – on the other. In this regard, society faces problems of cultural differences, sustainable development, the search for a compromise between ethno-cultural groups in a multitude of cultures in order to preserve the integrity of multicultural societies. All this determines the necessity and urgency of the sociological discourse of tolerance in the context of intercultural interaction. The problem of tolerance is also relevant for modern Ukrainian society. Ukraine is a multiethnic country that embodies the traditions of many cultures.

The main part reveals the social role of tolerance. It consists in ensuring the possibility of existence of differences in the cultural scenes of the world. There are five main types of tolerant attitude to these differences. Thus, the first type of tolerance is characterized by a detached-humble attitude to differences in the name of maintaining peace. This type is primarily characteristic of the societies of the 16th-17th centuries and is associated with the establishment of confessional tolerance after long-term persecution of adherents of some religions to others. The second type of tolerance is the position of passivity, relaxation, gracious indifference to differences. Tolerance here appears as respect for another person, which is impossible to understand and with which it is almost impossible to interact, since the generality does not intersect, coexisting in different cultural worlds with different values. The third type of tolerant attitude to differences is the principled consent that others have rights, even if the way to use these rights is immediately. Such a tolerant attitude towards other communities and groups can be called leniency to the weakness of others. The fourth type is openness to others, respect, willingness to listen and learn. The fifth type of tolerance is the fascination of accepting differences. Differences are perceived as cultural diversity. Differences arise as an inalienable condition for the flowering of mankind as well.

Consequently, the whole structure of modern society requires the preservation of group cultural differences. In this conclusion – the meaning and reason for moderate pluralism M. Walzer. He tries to seek a compromise, to encourage the emancipation of individuals, and to strengthen and consolidate group bonds (within reasonable limits) in the context of global stability.

The conclusions substantiate the relevance of M. Walzer`s concept for the further deployment of modern socio-cultural democratic processes.

Key words: *tolerance, tolerance, cultural differences, cultural pluralism, cultural associations, intercultural interaction.*